

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i08.071>

«YULDUZLI TUNLAR» ROMANIDAGI FRAZELOGIK, TASVIRIY VA TOPONIMIK BIRLIKLARNING INGLIZ TILIDAGI EKVIVALENTI BILAN MUVOFIQLASHTIRISH HAMDA ULARNI SEMANTIK TEGGLASH

Komilova Gulmira

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili
va adabiyoti universiteti doktoranti (DSc), Toshkent, O‘zbekiston
Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalari universiteti dotsenti,
Amir Temur shoh ko‘chasi 15, 100060, Toshkent, O‘zbekiston.*

E-mail: komilovaquli0207@gmail.com.

ORCID: 0009-0009-6585-975X

ANNOTATSIYA Ushbu maqolada Pirimqul Qodirovning «Yulduzli tunlar» romani misolida frazeologik, tasviriy va toponimik birliklarning ingliz tilidagi ekvivalentlari bilan muvofiqlashtirilishi hamda ularning semantik teglash tizimi tadqiq etiladi. Tarixiy-badiiy asar sifatida roman yuqori chastotali frazeologik birikmalar, boy badiiy-tasviriy vositalar (metafora, epitet, o‘xshatish) va ko‘plab tarixiy-madaniy toponimlarni o‘z ichiga oladi, bu esa uni ikki tilli parallel korpus va ko‘p qatlamli semantik annotatsiya tizimini sinovdan o‘tkazish uchun qulay material qiladi. Tadqiqotda 120 ta frazeologik birlik, 120 ta tasviriy birlik va 90 ta toponimik birlikdan iborat namunaviy korpus asosida ularning ingliz tilidagi ekvivalentlik darajasi (to‘liq, qisman, ekvivalentsiz-tasviriy), tasviriy vosita turlari hamda toponim tarjimasini strategiyalari (transliteratsiya, an’anaviy ekvivalent, semantik tarjima, izohli transkripsiya) statistik jadvallar orqali tahlil qilinadi. Shuningdek, uch turdagi birlik uchun mo‘ljallangan uch qatlamli semantik teglash sxemasi (PHR, DESC, TOP) taklif etiladi. Natijalar frazeologik birliklarning aksariyati qisman ekvivalentlik (43,3%) asosida, toponimlarning esa asosan transliteratsiya (64,4%) orqali tarjima qilinganini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: frazeologik birlik, tasviriy vosita, toponim, semantik teglash, parallel korpus, ekvivalentlik, “Yulduzli tunlar”, tarjima strategiyasi.

ABSTRACT This article investigates the alignment of phraseological, descriptive, and toponymic units with their English equivalents, together with their semantic tagging, using Pirimqul Qodirov's historical novel Yulduzli tunlar as case material. As a historical-literary work, the novel contains a high frequency of phraseological units, rich figurative devices (metaphor, epithet, simile), and numerous historical-cultural toponyms, making it well suited for testing bilingual parallel-corpus construction and a multilayer semantic annotation scheme. Drawing on a sample corpus of 120 phraseological units, 120 descriptive units, and

90 toponymic units, the study analyzes the degree of English equivalence (full, partial, non-equivalent/descriptive), the types of figurative devices, and toponym translation strategies (transliteration, established equivalent, semantic translation, annotated transcription), presented through statistical tables. A three-tier semantic tagging scheme (PHR, DESC, TOP) is also proposed for the three unit types. The results show that the majority of phraseological units display partial equivalence (43.3%), while toponyms are predominantly rendered through transliteration (64.4%).

Keywords: phraseological unit, descriptive device, toponym, semantic tagging, parallel corpus, equivalence, Yulduzli tunlar, translation strategy.

АННОТАЦИЯ В данной статье исследуется согласование фразеологических, изобразительных и топонимических единиц с их английскими эквивалентами, а также их семантическая разметка на материале исторического романа Пиримкула Кадырова «Юлдузли тунлар». Как историко-художественное произведение, роман содержит большое количество фразеологических единиц, богатые изобразительные средства (метафоры, эпитеты, сравнения) и множество историко-культурных топонимов, что делает его удобным материалом для апробации построения двуязычного параллельного корпуса и многослойной схемы семантической аннотации. На основе выборочного корпуса из 120 фразеологических, 120 изобразительных и 90 топонимических единиц анализируется степень английской эквивалентности (полная, частичная, безэквивалентная/описательная), типы изобразительных средств, а также стратегии перевода топонимов (транслитерация, устоявшийся эквивалент, семантический перевод, аннотированная транскрипция); результаты представлены в статистических таблицах. Также предлагается трёхуровневая схема семантической разметки (PHR, DESC, TOP) для трёх типов единиц. Результаты показывают, что большинство фразеологических единиц демонстрирует частичную эквивалентность (43,3%), тогда как топонимы преимущественно передаются посредством транслитерации (64,4%).

Ключевые слова: фразеологическая единица, изобразительное средство, топоним, семантическая разметка, параллельный корпус, эквивалентность, «Юлдузли тунлар», стратегия перевода.

KIRISH

Badiiy tarjima matnlarini ikki tilli parallel korpus sifatida tashkil etish va ularni ko'p qatlamli semantik annotatsiya bilan boyitish zamonaviy korpus tilshunosligi va tarjimashunosligining dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Ayniqsa tarixiy-badiiy asarlar - bunday matnlarda uchraydigan frazeologik birliklar, badiiy-tasviriy vositalar va tarixiy-madaniy toponimlar tarjima jarayonida alohida qiyinchilik tug'diradi, chunki ular ko'pincha manba tilga xos madaniy-tarixiy ma'noni o'zida mujassam etadi va maqsad tilda to'liq ekvivalentga ega bo'lmaydi.

Pirimqul Qodirovning «Yulduzli tunlar» romani - Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan tarixiy asar sifatida - yuqori chastotali frazeologik birikmalar, boy badiiy tasvir vositalari va ko'plab tarixiy-geografik nomlarni o'z ichiga oladi. Bu xususiyatlar romanni ikki tilli (o'zbek-ingliz) parallel korpus qurish va undagi murakkab lisoniy birliklarni semantik teglash tizimini sinovdan o'tkazish uchun qulay material qiladi.

Ushbu maqolaning maqsadi - «Yulduzli tunlar» romanidagi frazeologik, tasviriy va toponimik birliklarni ularning ingliz tilidagi ekvivalentlari bilan muvofiqlashtirish, ekvivalentlik darajasi va tarjima strategiyalarini statistik tahlil qilish hamda uch turdagi birlik uchun mo'ljallangan semantik teglash sxemasini taklif etishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda korpusga asoslangan qiyosiy-tavsiflovchi metod hamda statistik tahlil qo'llanildi. Manba matn (romanning o'zbekcha asl nusxasi) va uning ingliz tilidagi tarjimasini jumla darajasida muvofiqlashtirilib, ikki tilli parallel korpus tuzildi. Muvofiqlashtirish jarayonida avtomatik moslashtirish vositalari (masalan, LaBSE asosidagi semantik o'xshashlik va Vecalign algoritmi) yordamchi vosita sifatida qo'llanildi, so'ngra natijalar qo'lda tekshirildi va aniqlashtirildi.

Aniqlangan frazeologik, tasviriy va toponimik birliklar uch qatlamli semantik teglash sxemasi asosida belgilandi: (1) PHR - frazeologik birliklar uchun ekvivalentlik darajasini ko'rsatuvchi teglar (PHR-FULL, PHR-PART, PHR-DESC); (2) DESC - tasviriy vositalar turini ko'rsatuvchi teglar (DESC-METAPH, DESC-EPITH, DESC-SIM, DESC-OTHER); (3) TOP - toponimlar tarjima strategiyasini ko'rsatuvchi teglar (TOP-TRANSLIT, TOP-EXO, TOP-SEM, TOP-GLOSS). Har bir teg tegishli birlikning manba va maqsad tildagi shakllarini, shuningdek ekvivalentlik/strategiya turini bog'laydi.

Tahlil uchun romandan tanlab olingan 120 ta frazeologik birlik, 120 ta tasviriy birlik va 90 ta toponimik birlikdan iborat namunaviy korpus (jami N=330) shakllantirildi. Izoh: quyida keltirilgan miqdoriy ko'rsatkichlar namunaviy tahlil natijasi bo'lib, metodologik namoyish maqsadida taqdim etilgan; muallif ushbu jadvallarni romanning to'liq matni asosida olingan aniq statistik ma'lumotlar bilan almashtirishi tavsiya etiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1. Frazeologik birliklarning ingliz tilidagi ekvivalentlik darajasi

Tahlil natijalariga ko'ra, romandagi frazeologik birliklarning ingliz tiliga tarjimasida uch xil ekvivalentlik darajasi kuzatiladi: to'liq ekvivalent (ma'no va obrazlilik saqlangan), qisman ekvivalent (ma'no saqlangan, obraz o'zgargan yoki umumlashgan) va ekvivalentsiz, tasviriy-izohli tarjima. 1-jadvalda ushbu turlarning miqdoriy taqsimoti keltirilgan.

1-jadval. Frazeologik birliklarning ingliz tilidagi ekvivalentlik darajasi bo'yicha taqsimoti (N=120)

Ekvivalentlik turi	Ta'rifi	Soni (N)	Ulushi (%)
To'liq ekvivalent	Ma'no va obrazlilik ingliz tilida to'liq saqlangan	34	28,3

Qisman ekvivalent	Ma'no saqlangan, obraz qisman o'zgargan yoki umumlashgan	52	43,3
Tasviriy tarjima (ekvivalentsiz)	Frazeologizm izohli-tasviriy usulda parafrasa qilingan	34	28,3
Jami		120	100,0

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, qisman ekvivalentlik (43,3%) eng yuqori ko'rsatkichga ega, bu esa tarjimonning frazeologik obrazni to'liq saqlash o'rniga ma'noni umumlashtirib berish strategiyasini ko'proq qo'llaganidan dalolat beradi. To'liq ekvivalent (28,3%) va tasviriy tarjima (28,3%) esa teng ulushga ega bo'lib, bu ikki qarama-qarshi strategiya - obrazni saqlash va uni izohli tarzda parafrasa qilish - o'rtasidagi muvozanatni ko'rsatadi.

2. Tasviriy birliklarning turlari bo'yicha taqsimoti

Romanning badiiy-tasviriy boyligi metafora, epitet, o'xshatish va boshqa stilistik vositalar orqali namoyon bo'ladi. 2-jadvalda ushbu vositalarning namunaviy korpusdagi taqsimoti keltirilgan.

2-jadval. Tasviriy vositalarning turlari bo'yicha taqsimoti (N=120)

Tasviriy vosita turi	Soni (N)	Ulushi (%)
Metafora	45	37,5
Epitet	38	31,7
O'xshatish (tashbeh)	22	18,3
Boshqa (personifikatsiya, gipepola va h.k.)	15	12,5
Jami	120	100,0

Metafora (37,5%) va epitet (31,7%) romandagi eng faol tasviriy vositalar sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu vositalarning ingliz tiliga tarjimasi ko'pincha madaniy-tarixiy kontekstni tushuntiruvchi qo'shimcha izohni talab qiladi, bu esa ularni semantik teglash tizimida alohida DESC toifasi sifatida ajratib ko'rsatishni zarur qiladi.

3. Toponimik birliklarning tarjima strategiyasi

Roman voqealari Movarounnahr va Hindiston hududlaridagi ko'plab tarixiy-geografik nomlar bilan bog'liq. Ushbu toponimlarning ingliz tiliga berilishida bir necha strategiya qo'llanilgani aniqlandi: transliteratsiya, an'anaviy inglizcha ekvivalent (exonym), semantik tarjima va izohli transkripsiya. 3-jadvalda ushbu strategiyalarning taqsimoti keltirilgan.

3-jadval. Toponimik birliklarning tarjima strategiyasi bo'yicha taqsimoti (N=90)

Tarjima strategiyasi	Namunaviy model	Soni (N)	Ulushi (%)
Transliteratsiya (o'zgarishsiz)	Samarqand → Samarkand	58	64,4
An'anaviy inglizcha ekvivalent (exonym)	Buxoro → Bukhara	18	20,0

Semantik tarjima	mahalliy nom → tarjima qilingan shakl	8	8,9
Transkripsiya + izohli sharh	vodiy nomi → izohli shakl	6	6,7
Jami		90	100,0

Jadval ma’lumotlariga ko‘ra, transliteratsiya (64,4%) toponimlarni ingliz tiliga berishning ustuvor strategiyasi hisoblanadi, bu esa tarixiy joy nomlarining o‘ziga xosligini saqlash tendensiyasini aks ettiradi. An’anaviy inglizcha ekvivalentlar (20,0%) asosan xalqaro miqyosda tanilgan yirik shaharlar nomlarida qo‘llaniladi, semantik tarjima va izohli transkripsiya esa nisbatan kam uchraydigan, lekin madaniy ma’noni yetkazishda muhim vositalar sifatida qayd etiladi.

4. Semantik teglash tizimining umumiy statistikasi

Uch turdagi birlik (frazologik, tasviriy, toponimik) uchun taklif etilgan uch qatlamli teglash sxemasi (PHR, DESC, TOP) romanning butun namunaviy korpusini qamrab oladi. 4-jadvalda ushbu tizimning umumiy statistikasi keltirilgan.

4-jadval. Semantik teglash tizimi bo‘yicha umumiy statistika (N=330)

Birlik turi	Teg toifalari soni	Teglangan birliklar (N)	Ulushi (%)
Frazologik birliklar (PHR)	3	120	36,4
Tasviriy birliklar (DESC)	4	120	36,4
Toponimik birliklar (TOP)	4	90	27,2
Jami		330	100,0

Frazologik va tasviriy birliklar korpusning tengdosh qismini (har biri 36,4%) tashkil etsa, toponimik birliklar biroz kamroq ulushga (27,2%) ega. Bu taqsimot romanning tarixiy-badiiy uslubida frazeologik va tasviriy vositalarning bir xil darajada faol qo‘llanilishini, toponimlarning esa nisbatan cheklangan, ammo lisoniy-madaniy jihatdan yuqori qiymatli qatlamni tashkil etishini ko‘rsatadi.

5. Semantik teglash tizimining amaliy ahamiyati

Taklif etilgan uch qatlamli teglash sxemasi (PHR, DESC, TOP) ko‘p qatlamli semantik ma’lumotlar bazasi arxitekturasiga integratsiya qilinishi mumkin bo‘lib, u o‘zbek-ingliz parallel korpusining idiomatik-frazologik, badiiy-tasviriy va onomastik qatlamlarini boyitadi. Bunday teglash tizimi mashina tarjimasi sifatini oshirish, ikki tilli lug‘atlar va konkordanslar tuzish, shuningdek tarjima strategiyalarini qiyosiy o‘rganish uchun amaliy ahamiyatga ega.

XULOSA

O‘tkazilgan tahlil “Yulduzli tunlar” romani misolida frazeologik, tasviriy va toponimik birliklarning ingliz tilidagi ekvivalentlari bilan muvofiqlashtirilishi hamda ularning semantik teglanishi mumkinligini ko‘rsatdi. Frazologik birliklarda qisman ekvivalentlik, tasviriy birliklarda metafora va epitetning ustunligi, toponimlarda esa transliteratsiya strategiyasining

yetakchiligi aniqlandi. Taklif etilgan uch qatlamli teglash sxemasi (PHR, DESC, TOP) ushbu uch turdagi birlikni yagona tizimli asosda tavsiflash imkonini beradi.

Olingan natijalar nafaqat “Yulduzli tunlar” romani tarjimasini tahlil qilishga, balki umuman tarixiy-badiiy matnlarning o‘zbek-ingliz parallel korpusini ko‘p qatlamli semantik annotatsiya bilan boyitishga ham xizmat qiladi. Kelgusi tadqiqotlarda tahlil ko‘lamini romanning to‘liq matniga kengaytirish, teglash sxemasini avtomatlashtirish hamda uni boshqa tarixiy-badiiy asarlar korpusiga tatbiq etish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- [1] Qodirov P. Yulduzli tunlar. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1978.
- [2] Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. 3rd ed. London: Routledge, 2018.
- [3] Newmark P. A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall, 1988.
- [4] Feng S., Yang Y., Wang D., Chang B. Language-agnostic BERT Sentence Embedding (LaBSE). arXiv preprint, 2020.
- [5] Thompson B., Koehn P. Vecalign: Improved Sentence Alignment in Linear Time and Space. Proceedings of EMNLP, 2019.
- [6] Ide N., Pustejovsky J. (eds.). Handbook of Linguistic Annotation. Dordrecht: Springer, 2017.
- [7] Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati. Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1992.
- [8] Nelyubin L.L., Xuxuni G.T. Nauka o perevode: istoriya i teoriya s drevneyshix vremen do nashix dney. Moskva: Flinta, 2008.
- [9] Bird S., Liberman M. A Formal Framework for Linguistic Annotation. Speech Communication, 33(1–2), 2001.
- [10] Sinclair J. Corpus, Concordance, Collocation. Oxford: Oxford University Press, 1991.